

Номинационна характеристика на понятията за видовете ракии в българските говори

Целта на това изследване¹ е да направи относително по-цялостна характеристика на типовете номиниране за понятията на видовете ракии в българските говори.

Имената на видовете ракии са названия за видови понятия на родовото понятие 'ракия'. В своя труд „Българска диалектология“ (Стойков 1993: 321-324) Ст. Стойков отбелязва: „Изобщо речникът на диалектите е много богат за *частните видови названия* (...), докато литературният език се задоволява само с широки общи термини.“ Според ТРХН 2009: 363 родовото понятие е „общо понятие, което включва в себе си няколко вида.“

Езиково видовете понятия *ракия* се именуваат по следните начини:

1. Първият начин за назоваване на различните ракии е чрез **фразеологични съчетания** (в най-широкия смисъл на думата). Най-често съчетанието представлява комбинация от имена за родово и видово понятие, граматически изразени от прилагателно и съществително, при които прилагателното има конкретен, а съществителното общ характер: *сливова ракия*, *гюлова ракия*, *джиброва ракия*, *крушова ракия* (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Полеринци, Кюстендилско); *дзънкова ракия* (Бели Осъм, Троянско, Севлиево); *дудова ракия* (Белоградчишко, Ботевградско, Врачанско, Софийско); *гроздова ракия*; *дренчена ракия* (Тиквеш); *малинова ракия* (Смолянско); *медова ракия* (Широколъшки район); *калена ракия*, *моренкова ракия*, *тамянкова ракия* (Трявна). Съчетанията могат да се състоят и от две съществителни имена: *ракия от сливи*, *ракия от гюл*, *ракия от джибри*, *ракия от круши*, *ракия от дзънки* ('вид сливи'), *ракия от дуди* ('черници'), *ракия от дренки*, *ракия от малини*, *ракия от мед*, *ракия от кал* ('винена утайка'), *ракия от моренки* ('вид черници'), *ракия от грозде*, *ракия от тамянки* ('вид круши').
2. Вторият начин за номиниране е **универбизация** чрез **субстантивация на прилагателното име** и изпускане на съществителното. При този процес съществителното име отпада от словосъчетанието, като неговата функция е изцяло поета от прилагателното. Тук се наблюдават следните случаи: *кайсиева*, *сливова*, *сливенска*, *гроздова*, *гюлова*, *джиброва*, *крушова*, *дзънкова*, *дудова*, *медова*, *дренчена*, *малинова*, *медова*, *калена*, *моренкова*, *тамянкова*. Пример за употреба: *Кайсиевата е много хубава, не може да се сравни с джибровата.* (Силистренско)

¹ Тази статия е написана в рамките на проект „Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия“ на ФНИ N КП-06-Н30/7

3. Третият начин е чрез **деривация**. При този процес се образуват нови думи с помощта на афикси, по- рядко посредством тяхното отпадане.

А) прости формации (образувани чрез **кондензация**): Кондензацията (или контракцията) е процес, при който се наблюдава сливане „стягане“ на частите на съчетанията до получаване на една дума, т.е. възниква истинското словообразуване. Тук се откриват следните примери: *сливовица, гюловица, гюловка, джибровица, крушовица, дънковица, дудовица, грозденица, медовина, дренченица, малиновица, каленица, каленка* (Силистренско, Еленско), *моренковица, тамянкковица, сливенка* (Попина, Силистренско) от по- ранните сливова ракия, гюлова ракия, джиброва ракия и т.н..

Б) сложни формации (**компози**ти): *спирто-ракия* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *скоросмъртница, првоток*.

4. Четвъртият начин за именуване е чрез заемане от други езици. Така тук откриваме:

А) изцяло чужди: *вишнап* (от тур.), *шпирт* (от лат.) (Доброславци, Софийско)

Б) хибриди (наименования, които представляват съчетания между чужда по произход словообразователна основа и български т.е. славянски суфикс): *гюловица* (*гюл-* от тур. и *-овица* от бълг.), *анасонлийка* (*анасон-* от гр., *-ли* от тур. и *-ика* от бълг.).

Въз основа на примерите от точка 3 и 4Б се оформят няколко словообразователни модела (за това по- подробно вж. Кочева, Кочев 1978:191, а също така и Кочев 1992: 365 със суфикс *-ица*, *-ка* и *-ина* (и разширените им варианти) за ж.р. и *-ак* и *-ок* (и разширените им варианти) за м.р.), които ще приведем по-долу.

Словообразуване по типове

Женски род

Суфикс *-ица*:

А) суфикс *-ица* (с разширен вариант *-овица*): *гюловица, дънковица, джибровица, трънковица, дрянковица, дудовица, моренковица, комковица, крушовица*

Б) суфикс *-ица* (с разширен вариант *-еница*): *грозденица, каленица*

Суфикс *-ка*:

А) суфикс *-ка* (с разширен вариант *-овка*): *гюловка, джибровка, сливовка, малиновка*

Б) суфикс –ка (с разширен вариант –енка): *сливенка, каленка, дренченка*

В) суфикс –ка (с разширен вариант –инка// инка): *дудинка, дудинка*

Г) суфикс –ка (с разширен вариант –ийка): *анасонлийка*

Д) суфикс –ка (с разширен вариант –ишка): *лютишка*

Суфикс –ина: *комина*

А) суфикс –ина (с разширен вариант –овина): *медовина*

Мъжки род

Суфикс –ак: *първак, стънак, сливак*

А) суфикс –ак (с разширен вариант –инак): *медовинак*

Суфикс –ок: *стънок, паток*

Наименования без суфикс (с нулев суфикс) са: *препък, пръвотък, пàток (патока, патòки), процòка, процука*.

Всички начини, които бяха посочени, са получени въз основа на различни номинационни признаци, които ще разгледаме поотделно, а те са въз основа на продукта, от които са направени; от поредността им в процеса на приготвянето; от начина им на приготвяне; от тяхното качество; от селището, от което произхождат; от резултата, който имат върху пиещия:

- 1. Материалът за приготвяне:** от сливи- *сливовица*, от гюл ‘роза’- *гюловица*, от джибри- *джибровица*, от круши- *крушовица*, от кал ‘винена утайка’- *каленица// каленка*, от малини- *малиновица*, от грозде- *грозденица*, от моренки- *моренковица*, от тамянки- *тамянковица* и т.н.
- 2. Поредност при приготвяне на ракията:** *първак* (Кръвеник, Севлиевско, Хасковско, Троян, Берковско) ‘първата, най- силна ракия, която излиза при варене’, *првотък* ‘първа ракия’, *пàток* ‘последната най- слаба ракия, която изтича при печене’. Формите *пàтока* и *пàтоки* /мн.ч./ (Троян, Кръвеник, Севлиевско, Тръстеник, Плевенско, Браковица, Поповско) са варианти на *пàток*, т.е. па+ ток ‘след течене’; *прèпек* ‘ракия, варена два пъти; върла ракия’ (Софийско, Преколница, Кюстендилско)
- 3. Качества на ракията:** *лота* ‘силна ракия’, *шпирт* ‘силна ракия’, *процуга*, *процòка* ‘слаба, долнокачествена ракия’, *пърцуца* (Енина, Казанлъшко, Свищовско), *процууца* ‘слаба, съвсем проста ракия’ (Широка лъка, Девинско, Калугерица, Новопазарско). Тук можем да добавим и формите *стънок* ‘тънка,

слаба ракия‘ (Върбаново, Смолянско) и *стѣнѣк* ‘тънка, слаба ракия‘ (Равногор, Пещерско).

4. **Резултатът от пиенето:** *скоросмъртница* ‘силна ракия, причиняваща отравяне‘, *пѣкница* ‘силна ракия, причиняваща дори смърт‘
5. **Селище на производство:** *поморийска, бургаска, сливенска* (Момина, Варненско), *драмска ракия*.

Не бива да се пропускат и групата наименования на ракиите в социалните диалекти, в сленга /жаргона и в тайните професионални говори. Този тип диалекти са характерни за отделни по-големи или по-малки затворени и обособени социални групи както в миналото, така и днес. Отделните лица, свързани в едно цяло по производствени, професионални, корпоративни и други интереси, които се чувстват членове на това цяло, имат много общо в мисленето, интересите, заниманията си и пр. Всичко това се отразява и в тяхната реч. Така говорът на всяка социална група има свои отличителни черти, които дават основание да се говори за неин особен диалект (вж. по-подробно Стойков 1993: 337) . В тях начините за номинация са неясни, поради сложността на самите говори. В сленга (вж. Армянов 1993) откриваме следните названия: *гроздѣнка* ‘гроздова ракия‘ Кой ще кихне по една гроздѣнка, бе?; *гроздомѣцин* ‘гроздова ракия‘ Дай, ще врутнем набързо по един гроздомѣцин и ще си ходим.; *джибромѣцин* ‘нискокачествена, долнопробна плодова ракия‘; *джѣнс* ‘ракия‘; *ичкѣя* ‘алкохолно питие‘ Викни тука по некая ичкѣя, че да си разберем функциите.; *каменѣрка* ‘гроздова ракия‘ Две шишета каменѣрка че ни стигнат за целата вечер. ; *ѣблак* ‘мастика, смесена с ракия; мастика, смесена с мента‘ В тоя край много обичат да пият ѣблак- накъркват се адски бързо, щото то хем е сладко, хем има много алкохол; *ракиджѣс* ‘ракия‘; *ракиѣн* ‘ракия‘ (думата няма мн.ч.) като ти е кофти, пийни малко рекиѣн и ще ти мине; *сливомѣцин* ‘сливова ракия‘; *търкальѣска* ‘ракия, смесена с мастика‘; *шльѣковиѣца* ‘долнопробна, некачествена ракия, направена от различни плодове, стари компоти, сокове и др.‘

Подобна пъстра картина от наименования на ракия се наблюдават и в тайните говори. Материалът е взет от Архива за български диалектен речник в Института за български език, БАН: *ѣѣча* ‘ракия‘ таен зидарски говор (Смолско, Пирдопско); *тарѣ* ‘ракия‘ таен дялгерски и чалгаджийски говор; *пѣрнопис* ‘ракия‘ цигански език; *бѣлата* ‘ракия‘ цигански език; *лѣѣта* ‘ракия‘ таен зидарски говор (Кривопалянско, Стружко, Кратовско); *лѣѣѣшка* ‘ракия‘ таен майсторски говор (Шлегово, Кратовско).

Общо заключение: От изнесеня материал за названията на видовете ракия в българския език става ясно, че начините за номинация са най- разнообразни. Те се реализират както чрез фразеологични съчетания от пълнозначни части на речта (*джиброва ракия, ракия от джибри*), така и чрез субстантивация на прилагателните (*джиброва, гроздова*), а също така и с поява на деривационни формации (*джибровиѣца, гроздовиѣца*) или просто чрез заемане на чужди думи (*шпирт*) или чужди хибридни компоненти (*гѣловиѣца*). Най- значителен дял се пада на думите с мутационна словообразователна структура (суфиксален тип). Наименованията на видовете ракии в

социалните говори, и най-вече в жаргона, също представляват интерес за изследователя, поради емоционална обогатеност и народностна маркираност на имената.

Литература:

Армянов 1993: Армянов, Г. Речник на българския жаргон. С., ИГ 7М+Логис, 1993

БЕР: Български етимологичен речник. Т.1, 1971; Т.2, 1979; Т.3,1986; Т.4, 1995; Т.5, 1996; Т.6, 2002; Т.7, 2014; Т.8, 2017. С., БАН

Иванов 1986: Иванов, Й. Български тайни занаятчийски говори. С., БАН, 1986

Кочев 1992: Кочев, Ив. Словообразователен тип и словообразователен модел –В: Български език, кн.2, 1992

Кочева, Кочев 1978: Кочева Е., Кочев Ив. Към характеристиката на словообразователния модел –В Славистичен сборник по случай VIII Международен конгрес на славистите в Загреб, С., БАН, 1978

Кочев 1971: Кочев, Ив. Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име. –В: ИИБЕ, книга XX. С., БАН, 1971, 107-185с.

Попова 2012: Попова, М. Теория на терминологията. В.Търново, ИК Знак 94, 2012, 687с.

РБЕ: Речник на българския език. Т. 3, 2007; Т.7, 1993. С., БАН

Стойков 1993: Стойков, Ст. Българска диалектология.С., БАН, 1993

ТРХН 2007: Терминологичен речник по хуманитарни науки. (Колектив), С., Наука и изкуство, 2009